

СУТЬ, ПРИЧИНИ ТА ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Г.Г. Лисак, Е.І. Андріюк

Розкрито суть, причини та фактори виникнення кризових явищ, узагальнено існуючі підходи до розкриття поняття «криза», згруповано основні причини виникнення криз, наведено класифікацію криз соціально-економічних систем.

Ключові слова: антикризове управління, криза, причини виникнення криз, економічні кризи, фінансові кризи, закономірні кризи.

СУТЬ, ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ

Г.Г. Лысак, Э.И. Андриюк

Раскрыты сущность, причины и факторы возникновения кризисных явлений, обобщены существующие подходы к раскрытию понятия «кризис», сгруппированы основные причины возникновения кризисов, приведена классификация кризисов социально-экономических систем.

Ключевые слова: антикризисное управление, кризис, причины возникновения кризисов, экономические кризисы, финансовые кризисы, закономерные кризисы.

THE ESSENCE, THE REASONS AND FACTORS OF EMERGENCE OF THE CRISIS PHENOMENA

G. Lysak, E. Andriyuk

In the article information concerning an entity of crisis management and a perspective of crises is systematized and analyzed. Namely: the entity, the reasons and factors of origin of the crisis phenomena are opened, the existing approaches to disclosure of the concept "crisis" are generalized; bunched basic reasons of origin of crises; their classification is given.

Classification of crises is of great importance in their recognition and consequently, and successful management of them. Classification signs of real crisis can be considered and as his parameters "prompting" or defining assessment of the situation, development and the choice of optimal administrative solutions. The danger of crisis exists always, even when it is absent. Therefore it is very important to know signs of approach of crisis situations and to reasonably estimate possibilities of their decision.

In the articles are allocated: general and local crises. The general cover all social and economic system, local – only a part it. This division of crises according to manifestation scales having conditional character. In the concrete analysis of crisis situations it is necessary to consider limits of social and economic system, its structure and the environment of functioning. In genesis of crisis it is possible to allocate macro- and microcrises. To macrocrisis inherent rather large volumes and scales of problems, microcrisis covers only a separate problem.

Besides, it is recommended to carry out group of crises on such signs: on scale degree, on character and structure, on the causes, on the level of transparency and predictability, on controllability degree, on duration of course and on course depth.

Based on results of the conducted research of the main lines and characteristics of the concept "crisis", synthesis of modern approaches to disclosure of its essence, a conclusion according to which it is recommended to fullest to consider such definition of a definition of crisis management is formulated: "Crisis management is a management which definitely provides danger of crisis, providing the analysis of its symptoms, actions for depression of negative consequences of crisis and use of its factors for further development".

At such understanding of an essence the main function of crisis management has defined ensuring normal trouble-free operation of the enterprise in the conditions of a high measure of uncertainty and risk according to the accepted business strategy by realization of necessary organizational and economic changes, expedient to carrying out in a concrete situation.

Keywords: *crisis management, crisis, causes of crisis, economic crises, financial crises, natural crises.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поняття «антикризове управління» з'явилося порівняно недавно. Причиною для його виникнення стало реформування вітчизняної економіки та освіти, значної кількості підприємств, що знаходяться на межі банкрутства.

Розуміння суті антикризового управління не можливе без визначення поняття «криза», що лежить у його основі й визначає зміст цього типу управління.

Криза – це зібрана категорія, оскільки відрізняється певною об'єктивністю виникнення та є невід'ємною частиною закону еволюційного розвитку. Це виявляється в циклічних коливаннях різних за рівнем розвитку систем. Одночасно до поняття «кризи» застосовується визначення закономірності критичного стану, яке відчувають під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів у тій чи іншій мірі всі учасники суспільного виробництва незалежно від рівня матеріального добробуту населення, зрілості ринкових і постіндустріальних форм економічного розвитку.

Основним проявом цієї суперечності стає проблема діагностування кризи, що наближається, і наслідків, які загрожують людям, системам, країнам, світовій економіці. Пошук відповідей на це питання приводить

до необхідності досліджувати об'єктивні економічні закони та закономірності, а також тенденції формування, прояви та загострення кризових явищ у різних умовах. Найбільш повно природа криз, їх види та зв'язок між ними демонструється сформованою належним чином класифікацією. Саме вона дозволяє визначити напрями та шляхи їх своєчасного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання досить широко розроблене у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Загальні проблеми антикризового управління дослідженні в працях таких учених, як І. Ансофф, В. Астахов, Л. Гительман, А. Ковальов, Е. Уткін та ін.

Вирішенням проблем, що виникають у рамках антикризового управління, займалися В. Богачев, В. Іванов, В. Панагушин, А. Грязнова, Е. Коротков, Т.А. Богданова, А. Градов та ін.

Але праць, у яких описано організацію процесу управління підприємствами, що знаходяться в кризовому стані, сьогодні дуже мало. Тому виникла практична необхідність узагальнення теоретичних досліджень і практичних напрацювань антикризового управління в сучасних економічних умовах.

Мета статті – узагальнення теоретичних положень щодо розкриття економічної суті кризи та існуючих підходів до формування її класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна ситуація, яка склалася сьогодні в Україні, примушує керівників підприємств постійно приймати управлінські рішення в умовах ризику й невизначеності. В умовах фінансової нестабільності діяльність комерційних підприємств схильна до різних кризових ситуацій, у результаті яких вони можуть збанкрутувати.

Поняття «неспроможне підприємство» і сама процедура банкрутства в сприйнятті багатьох людей асоціюється з руйнуванням. Частково це правильно, оскільки оголошення підприємства неспроможним означає визнання його банкрутом, як факт і не допускає ніякого іншого шляху, крім ліквідації.

У той же час такий фінал процесу банкрутства не завжди обов'язковий. Усе ж навіть під час процесу неплатоспроможності, що почався, підприємство може вжити низку заходів, спрямованих на виправлення економічної ситуації, що склалася. Вони ґрунтуються на передбаченій чинним законодавством можливості застосування різних реорганізацій.

В основі суті антикризового управління лежить поняття кризи. Узагальнюючи виявлені підходи до трактування цієї дефініції, слід відзначити таке. На думку Е.А. Файншмідта, існують теоретичний (концептуальний) і практичний (прикладний) підходи до визначення

поняття «криза». Відповідно до першого криза визначається як «крайнє загострення протиріч в соціально-економічній системі (організації), загрозове її життєстійкості в довкіллі» [1]. Цієї думки дотримуються К.В. Балдін, А.В. Рукуєєв та І.І. Передеряєв [2].

Аналізуючи цю дефініцію, Е.А. Файншмідт підкреслює відсутність можливості її практичного застосування у вигляді через неоднозначність тлумачення термінів «протиріччя» і «життєстійкість», що входять до її складу, неясності їх вияви, тобто неможливості подальшого ефективного управління кризою як явищем, що має нечіткі характеристики й атрибути.

Проте це визначення викликає інтерес, оскільки має концептуальний характер. Цей підхід до тлумачення поняття, що досліджується, ґрунтується на концепції кризи, запропонованої А.А. Богдановим [3].

Певної уваги заслуговує підхід до потрактування поняття кризи в рамках теорії економічних циклів. Серед сучасних наукових праць вагомою є увага думка А.З. Бобильової, згідно з якою під кризою розуміється «максимальне загострення протиріч розвитку, переломний момент циклу, фаза, де відбуваються вирішальні зміни. При цьому підкреслюється, що криза спричиняє за собою не лише негативні наслідки, але і забезпечує поступальний хід економіки, а також стимулювання впровадження інновацій» [4].

Виділяють також як основний синергетичний підхід до визначення поняття «криза», що є міждисциплінарним і, на думку деяких учених, досить перспективним і багатообіцяючим. Згідно з цим підходом криза відповідає «стану втрати системою напрямку розвитку, зникнення колишніх можливостей і сенсу подальшого розвитку і в той же час є переходом у стан вибору нового шляху (у точку біфуркації)» [4].

Узагальнюючи існуючі й найбільш поширені підходи (концепції) до визначення поняття «криза», можна резюмувати наступне [5]:

- кризи в природі та суспільстві неминучі й по суті є або результатом помилок управління, або наслідком обставин непереборної сили, що мають стихійний характер;

- кризи тісно пов'язані з циклічністю економічного розвитку соціально-економічних систем: вони свідчать про вичерпання потенціалу розвитку головних елементів цих систем і появу елементів систем нового циклу;

- кризи відіграють крім негативної, також позитивну роль у житті суспільства, оскільки, випробовуючи «на міцність» і призводячи до ліквідації тих, що вичерпали свій потенціал основних елементів соціально-економічної системи і/або зв'язків між ними, сприяють виявленню в ній «слабких» місць, забезпечують збереження й перехід у майбутній цикл найбільш життєздатних і стійких із її підсистеми;

– криза, маючи певну тривалість, обов'язково закінчується, при цьому її закінчення призводить або до загибелі й розпаду системи, або до її переходу на якісно новий рівень свого розвитку;

– кризи, маючи схожі риси, є неповторними, що зумовлено різноманітністю природи їх виникнення та визначає необхідність розробки й реалізації специфічних заходів дії.

Виділяючи основні причини виникнення криз, більшість учених [5] дотримуються думки, що їх умовно за характером виникнення можна об'єднати у дві великі групи: об'єктивні, що пов'язані з циклічністю розвитку системи та визначаються потребою в її періодичному оновленні, і суб'єктивні, які відображають помилки в управлінні, здійснені або з наміром, або без нього.

На думку Е.М. Короткова [6], під впливом об'єктивних процесів і тенденцій у суспільстві, таких як науково-технічний прогрес, інтеграційні процеси в економіці, загальна глобалізація, відбувається вихід макро- або мікросистеми на якісно новий рівень розвитку, який є закономірним переходом з однієї фази життєвого циклу на іншу. Суб'єктивні ж причини виникнення криз виражаються в стратегічних і тактичних діях, які є наслідком невдалих управлінських рішень, здійснених свідомо або через низьку управлінську компетенцію.

Відмінністю в причинах виникнення, особливостях реалізації, основних елементах і властивостях самої системи зумовлено різноманітність типів криз, що виділяються в теорії та практиці, на макро- й мікрорівнях, класифікацію яких подано на рисунку.

Як бачимо з наведеної класифікації, за масштабами прояву кризи розділяються на загальні, які охоплюють усю соціально-економічну систему, а також локальні або приватні, що охоплюють її певну частину. Деякі дослідники, зокрема Е.А. Файншмідт [1], роблячи акцент у своїй класифікації на об'єкті кризи, за масштабом виділяють глобальні, регіональні, національні, локальні, місцеві кризи, а також кризи підприємства, сім'ї та особи.

За обсягами та масштабами проблематики виділяють макро- й мікрокризи, головною відмінністю яких є можливість поширення кризи на систему повністю або частково, відповідно до сили органічної взаємодії всіх її елементів.

За характером і структурою відношень у соціально-економічній системі з урахуванням відмінностей її розвитку виділяють окремі групи економічних, соціальних, політичних організаційних, технологічних криз [3; 5; 6].

Економічні кризи знаходять свій вияв у різкому погіршенні економічного стану країни – у спаді виробництва, порушенні виробничих зв'язків, що склалися, банкрутстві підприємств й іншому, що в результаті призводить до зниження життєвого рівня й добробуту населення [7]. У

складі економічних криз виділяють також групу фінансових, що характеризують протиріччя між фінансовими можливостями та діяльністю фінансової системи підприємства [7, с. 24].

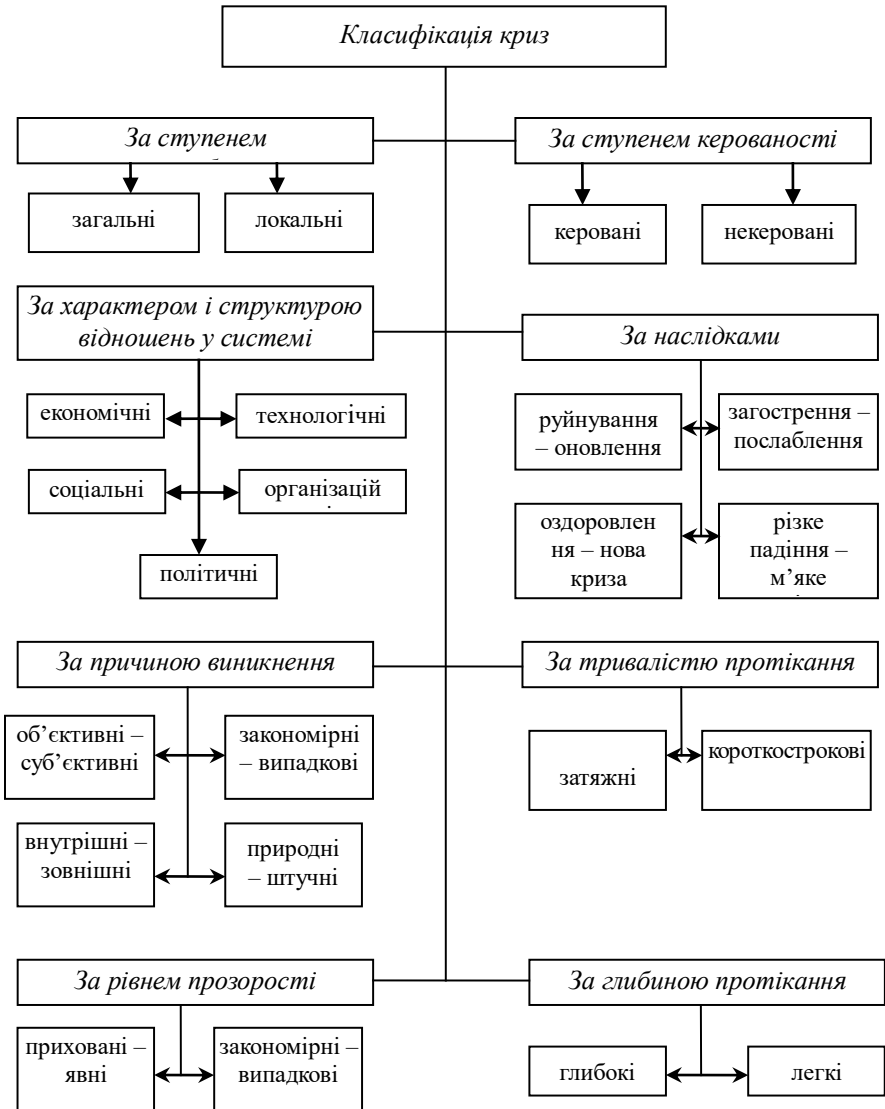

Рис. Класифікація криз

Досить тісним є взаємозв'язок між групами соціальних і політичних криз, перші з яких виникають у разі зіткнення інтересів різних соціальних груп або утворень і можуть призвести до появи криз другої з приведених груп, які виражаються в поглибленні та загостренні існуючих конфліктів у суспільстві, різкому загостренні політичної напруженості.

Організаційні кризи виявляються під час переходу соціально-економічної системи з однієї стадії життєвого циклу в іншу у вигляді криз розділення та інтеграції діяльності її окремих елементів, що може бути виражено у відділенні адміністративних одиниць, областей і регіонів, філій, дочірніх компаній та ін.

Технологічні кризи виникають як кризи нових технологічних ідей в умовах чітко вираженої потреби в нових технологіях [3; 5; 7; 8].

Деякі дослідники [2] за цією класифікаційною ознакою виділяють також психологічні кризи, які виявляються у вигляді стресів, страхів, невпевненості, внутрішнього незадоволення індивіда, колективу або окремої групи людей.

Таким чином, наведена класифікація виразно демонструє складну й різноманітну природу криз у розвитку соціально-економічних систем, визначаючи основні причини та наслідки їх вияву в природі й суспільстві. Вона дозволяє виділити основні види криз, встановити зв'язок між ними, а також визначити напрями й шляхи їх своєчасного вирішення.

Класифікація криз має велике значення в їх розпізнаванні, а отже, і успішному управлінні ними. Класифікаційні ознаки реальної кризи можуть розглядатися і як її параметри, «підказують» або визначають оцінку ситуації, розробку й вибір вдалих управлінських рішень. Небезпека кризи існує завжди, навіть коли її немає. Тому дуже важливо знати ознаки настання кризових ситуацій і ґрунтовно оцінювати можливості їх вирішення.

Висновки. Вважаємо, що узагальнення сучасних підходів до розкриття суті криз і підходів до формування їх класифікації дасть змогу підвищити ефективність процесу експрес-діагностики, що у свою чергу допоможе менеджерам своєчасно передбачити вірогідність настання кризи або оперативного відреагувати на визначені симптоми кризи за допомогою прийняття управлінських рішень.

Список джерел інформації / References

1. Файншмидт Е. А. Выбор стратегии антикризисного управления предприятием [Электронный ресурс] / Е. А. Файншмидт // Финансовые проблемы оздоровления экономики государства и предприятий в рыночных

условиях. – 2006. – Ч. 2. – Режим доступа : <http://www.ieay.ru/nauka-v-ieau/nauchnye-trudy-ieau/>

Fajnshtmid, E.A. (2006), Choosing an anti-crisis management strategy "Vybor strategii antikrizisnogo upravlenija predprijatijem", *Financial problems of improving the economy of the state and enterprises in market conditions* ["*Finansovye problemy ozdorovlenija jekonomiki gosudarstva i predprijatij v rynochnyh uslovijah*"], Pat. 2, available at: <http://www.ieay.ru/nauka-v-ieau/nauchnye-trudy-ieau/>

2. Балдин К. В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень : учеб. пособие / К. В. Балдин, И. И. Передеряев, А. В. Рукосуев. – 6-е изд., испр. – М. : Дашков и К, 2012. – 268 с.

Baldin, K.V., Perederjajev, I.I., Rukosuev, A.V. (2012), *Anti-crisis management: macro- and microlevel* [*Antikrizisnoe upravlenie: makro- i mikrouroven*], Dashkov i K, Moscow, 268 p.

3. Богданов А. В. Тектология. Всеобщая организационная наука. Кн. 1, 2 / А. В. Богданов. – М. : Экономика, 1989.

Bogdanov, A.V. (1989), *Tectology. Universal Organizational Science*. [*Tektologija. Vseobshhaja organizacionnaja nauka*], Jekonomika, Moscow.

4. Антикризисное управление: механизмы государства, технологии бизнеса : учебник и практикум для академического бакалавриата / под общ. ред. А. З. Бобылевой. – М. : Юрайт, 2015. – 639 с.

Bobylovoj, A.Z. (2015), *Anti-crisis management: state mechanisms, business technologies* [*Antikrizisnoe upravlenie: mehanizmy gosudarstva, tehnologii biznisa: uchebnik i praktikum dlja akademicheskogo bakalavriata*], Jurajt, Moscow, 639 p.

5. Катаева Т. М. Основы антикризисного менеджмента. Ч. I : учеб. пособие / Т. М. Катаева, М. Ю. Ланкина ; Южный федеральный университет. – Таганрог : Издательство Южного федерального университета, 2016. – 92 с.

Kataeva, T.M., Lankina, M.Ju. (2016), *Fundamentals of crisis management* [*Osnovy antikrizisnogo menedzhmenta. Ch. I: uchebnoe posobie*], Izdatel'stvo Juzhnogo federal'nogo universiteta, Taganrog, 92 p.

6. Антикризисное управление : учебник / под. ред. проф. Э. М. Короткова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 620 с.

Korotkova, Je.M. (2010), *Anti-crisis management* [*Antikrizisnoe upravlenie*], INFRA-M, Moscow, 620 p.

7. Кульчий І. О. Антикризове управління : навч. посібник / І. О. Кульчий. – Полтава : ПолтНТУ, 2016. – 120 с.

Kul'chij, I.O. (2016), *Anti-crisis management* [*Antykryzove upravlinnja*], PoltNTU, Poltava, 120 p.

8. Батасова Е. О. Модель прогнозирования банкротства предприятия [Электронный ресурс] / Е. О. Батасова ; Учебный центр «Школа финансового анализа». – Режим доступа : <http://www.beintrend.ru/2011-09-05-15-47-07>

Batasova, E.O. Enterprise Bankruptcy Forecasting Model "Model' prognozirovanija bankrotstva predprijatija", available at: <http://www.beintrend.ru/2011-09-05-15-47-07>

Лисак Галина Георгіївна, канд. екон. наук, доц. кафедра фінансів, аналізу та страхування, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. E-mail: dekanat.uff@gmail.com.

Лысак Галина Георгиевна, канд. екон. наук, доц. кафедра финансов, анализа и страхования, Харьковски государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. E-mail: dekanat.uff@gmail.com.

Lysak Galina, Candidate of Economic Sciences, Department of Finance, Analysis and Insurance, Kharkiv State University of Food Technologies and Trade. Address: Klochkovska str., 333, Kharkiv, Ukraine, 61051. E-mail: dekanat.uff@gmail.com.

Андріюк Емма Іванівна, викл. вищ. кат., зав. економічним відділенням, Економічний коледж Дніпровського державного технічного університету. Адреса: пр. Аношкіна, 102, м. Кам'янське, Україна, 51911. Тел.: 0675826717; e-mail: emma1964@i.ua.

Андрюк Эмма Ивановна, преп. высш. кат., зав. экономическим отделением, Экономический колледж Днепрового государственного технического университета. Адрес: пр. Аношкина, 102, г. Каменское, Украина, 51911. Тел.: 0675826717; e-mail: emma1964@i.ua.

Andriyuk Emma, teacher of the highest category, Head of Economic Department, Economic College of Dnieper State Technical University. Address: Anoshkin Ave., 102, Kamenskoe, Ukraine, 51911. Tel.: 0675826717; e-mail: emma1964@i.ua.

DOI: 10.5281/zenodo.1303828